

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

КОВАЛКО Н. М.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фінансового права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 336.777.6

МІСЦЕ ВЕКСЕЛЯ В СИСТЕМІ БОРГОВИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Стаття присвячена дослідженню векселя як боргового цінного папера та законодавства, яке його регулює. У статті досліджено законодавчі акти, які започаткували розвиток вексельного обігу в Україні та регулюють їх обіг зараз, проаналізовано місце векселя в системі боргових цінних паперів, досліджено поняття, особливості, функції та види векселів.

Ключові слова: вексель, боргові документи, цінні папери, види векселів, відносини позики, векседавець, векселедержатель.

Статья посвящена исследованию векселя как долговой ценной бумаги и законодательства, которое его регулирует. В статье исследованы законодательные акты, которые положили начало развитию вексельного обращения в Украине и регулируют их оборот сейчас, проанализировано место векселя в системе долговых ценных бумаг, исследованы понятие, особенности, функции и виды векселей.

Ключевые слова: вексель, долговые документы, ценные бумаги, виды векселей, отношения займа, векседатель, векселедержатель.

The article is devoted to the study of the bill as debt securities and the legislation that regulates it. The article examines the legislative acts that initiated the development of the bill circulation in Ukraine and regulate their circulation now, the place of the bill in the system of debt securities is analyzed, the concepts, features, functions and types of bills are investigated.

Key words: bill, debt documents, securities, types of bills, loan relations, drawer, bill holder.

Вступ. Боргові цінні папери мають дуже велике значення в позикових правовідносинах і дають змогу залучати вільні фінансові кошти для досягнення завдань певних суб'єктів. Призначення, мета, коло суб'єктів та умови впливають на вид боргового цінного папера. Одним із популярних видів цінного папера є вексель. Дослідження та аналіз зазначеного боргового цінного папера допоможуть з'ясувати особливість та актуальність його використання.

Проблемі обігу векселя, його видів і значенню присвячено праці багатьох науковців у галузі права, серед яких праці таких учених, як М.М. Агарков, Н.Й. Нерсесов, П.П. Цитович, Г.Ф. Шершеневич, С.М. Бервено, В.Л. Яроцький, С.З. Мошенський, В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Д.А. Бекерська, Ю.П. Битяк, Л.Р. Біла, Л.К. Воронова, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, Р.А. Калюжний, С.В. Ківалов, М.П. Кучерявенко, А.А. Нечай, О.П. Орлюк, Н.Ю. Пришва, П.С. Пацурківський, О.П. Рябченко, Л.А. Савченко, Л.К. Царьова, В.К. Шкарупа та інші. Незважаючи на значні розробки вчених, є ряд невирішених питань щодо видів,

особливостей і місця векселя в системі боргових цінних паперів. Систематизація та узагальнення поглядів учених і нормативного закріплення обігу векселя дають можливість визначити його значення та особливості.

Постановка завдання. Мета статті полягає у з'ясуванні місця і ролі векселя в системі боргових цінних паперів, формулюванні теоретичних висновків і розробленні пропозицій щодо вдосконалення законодавства про цінні папери в частині вексельного обігу.

Результати дослідження. Найбільш відомим і поширеним фінансовим інструментом грошового ринку є вексель. Закон «Про підприємства в Українській РСР» від 27 березня 1991 р. розпочав розвиток вексельного обігу в Україні, який надав підприємствам можливість поставляти продукцію, виконувати роботи, надавати послуги в кредит зі сплатою покупцями (споживачами) процентів за користування цим кредитом. Оформлення таких угод у господарському обороті відбувалося через застосування векселів. Наступні нормативні акти – Закон України від 18 червня 1991 р. «Про цінні папери і фондову біржу» та постанова Верховної Ради України від 17 червня 1992 р. «Про використання векселів у господарському обороті України» – вивели вексельний обіг на новий рівень і наблизили їх використання до моделі Женевських конвенцій. Тенденція товарного забезпечення векселів була зумовлена прийняттям Кабінетом Міністрів України 10 вересня 1992 р. постанови «Про затвердження Правил виготовлення і використання вексельних бланків», яка до набрання чинності Законом України від 5 квітня 2001 р. «Про обіг векселів в Україні» визначала особливості вексельного обігу. Наступним кроком розвитку вексельного законодавства була ратифікація Женевських конвенцій № 358 (з урахуванням застережень, зумовлених додатком II до неї, № 359 та № 360 [1, с. 120]).

Нині переважна частина країн із ринковою економікою, зокрема Україна, у сфері вексельного обігу має уніфіковане законодавство відповідно до Уніфікованого закону «Про переказні векселі та прості векселі», схваленого Женевською міжнародною конференцією в 1930 р. Законодавство України щодо регулювання відносин, пов'язаних із векселем, становить Конвенція про врегулювання колізій законів про переказні векселі та прості векселі, Конвенція про гербовий збір стосовно переказних векселів і простих векселів, Закон України «Про обіг векселів в Україні», Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» [2, с. 493].

Вексель виступає одним із видів боргових цінних паперів. Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» встановлюється, що боргові цінні папери є різновидом цінних паперів, які засвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента або особи, яка видала неемісійний цінний папір, сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги відповідно до зобов'язання [3]. Вексель є борговим цінним папером, який має низку особливостей, чим відрізняється від інших боргових документів.

Загальноприйняте визначення векселя містить Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок», відповідно до якого вексель є неемісійним, ордерним цінним папером, «який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю)». Існувати вексель може виключно в документарній формі [3].

В.Д. Базилевич і колектив авторів, проводячи аналіз цінних паперів, виділили загальні та специфічні властивості векселя. До загальних належать такі: 1) *необхідність безпосереднього володіння* векселем і пред'явлення його для набуття права вимоги вексельної суми; 2) *грошовий характер*, тобто предметом векселя можуть бути тільки гроші; 3) *строковість* вексельного зобов'язання; 4) *формальний характер*. До специфічних властивостей належать такі: 1) *абстрактність*, тобто в тексті векселя не вказуються причини його появи; 2) *однобічність*, що вказує на зобов'язання сплатити суму векселя векселедержателю; 3) *письмовий характер*; 4) *безумовність*, що вказує про неможливість обумовлювати сплату за векселем будь-якими вимогами і застереженнями або посиланнями на них; 5) *солідарна відповідальність* за вексельним зобов'язанням усіх осіб, які поставили підпис на векселі; 6) *простота* вексельного зобов'язання, тобто неможливість ускладнення боргового зобов'язання іншими параметрами або характеристиками, крім тих, які визначені вексельним правом; 7) *неможливість заперечень* [2, с. 497].

Вексель є найбільш простим і зручним у використанні цінним папером серед інших фінансових інструментів, які використовуються на фондовому ринку України та посвідчують відносини позики [4, с. 278.]. Вексель має дуже багату та довгу історію, він відіграв важливу роль не тільки в розвитку кредитних відносин, але й у виникненні сучасних паперових грошей.

Виступаючи фінансовим інструментом боргових правовідносин, вексель виконує певні функції, які відображають його зміст і завдання.

В операціях купівлі-продажу товарів і послуг, за згодою сторін, вексель може виступати інструментом платежу, що є проявом *розрахункової функції*. Обмеження використання векселя як грошей є лише у розрахунках із бюджетом, оскільки уряд прагне уникнути дефіциту бюджету та створити безперервне фінансування державних витрат. Також вексель виконує *кредитну функцію*, оскільки підтверджує кредитні відносини між векселедавцем (боржником) і векселедержателем (кредитором) на принципах строковості, поворотності та платності. *Підтримка ліквідності*, як ще одна функція векселя, проявляється в тому, що порівняно з іншими цінними паперами вексель завжди має вищу ліквідність і виступає своєрідним компромісом між грошима та іншими видами активів. Забезпечуючи векселедержателю дисконтний дохід, вексель може бути об'єктом інвестиції, виконуючи *інвестиційну функцію*. Виконуючи *функцію стимулювання*, вексельний обіг сприяє розвитку не лише безготівкових розрахунків, але й кредитних відносин у межах економічної системи. Вексель може виступати в ролі застави в рамках відносин банківського кредиту та інструментом розрахунку з кредиторами завдяки своїй високій ліквідності, що є проявом *забезпечувальної функції*. Ще однією функцією векселя є *рефінансування*, оскільки у процесі рефінансування комерційних банків центральним банком активно використовується вексель [2, с. 493–494].

На території України зобов'язуватися та набувати права за векселями можуть як фізичні, так і юридичні особи. Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, установи та організації, які фінансуються за кошти державного бюджету чи місцевих бюджетів, Національний банк України, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб можуть використовувати векселі відповідно до спеціального законодавства [5].

Відповідно до Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» Фонд гарантування вкладів фізичних осіб із метою виконання покладених на нього завдань може видавати власні векселі, які належать до джерел формування коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб [6].

Починаючи з 2014 року, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб із метою підвищення фінансової стійкості та для здійснення виплат відшкодування коштів вкладникам неплатоспроможних банків видавав векселі Міністерству фінансів в обмін на облігації внутрішньої державної позики. 18 липня 2018 р. Кабінет Міністрів України погодив дострокове погашення векселів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб [7].

У законодавстві виділяються два базові види векселів – простий і переказний, які можуть бути виставлені як у національній, так і в іноземній валюті та складаються винятково у документарній формі. Простий (соло-вексель) підтверджує виникнення правовідносин між емітентом цінного папера (векселедавцем), який бере на себе відповідні фінансові зобов'язання, та інвестором, який вкладає власні кошти у фінансовий актив (векселедержателем). Назва «соло-вексель» зумовлена тим, що борговий документ містить тільки один підпис – векселедавця [2, с. 497]. Простий вексель є безумовним зобов'язанням векселедавця сплатити векселедержателю визначену грошову суму після настання строку платежу [8, с. 189].

В Україні учасники цивільного та господарського обороту переважно використовують прості векселі, тоді як у європейських країнах переважно використовують переказні векселі.

Переказний вексель (тратта) передбачає, що учасниками фінансових відносин стають кредитор (трасант), який випускає вексель, векселедержатель (ремітент) – особа, яка вкладає кошти у цінний папір, і трасат – особа, яка, будучи боржником трасанта, за його розпорядженням зобов'язана сплатити на користь ремітента зазначену у векселі суму [2, с. 498]. Переказний вексель – це документ, який складається за суворо визначеною формою та містить

письмовий наказ векселедавця (трасанта), адресований платнику (трасату), сплатити третій особі (ремітентові) певну суму грошей у визначений строк. Статус боржника, за векселем, трасат набуває лише після того, як поставить свій підпис на ньому, надавши таким чином згоду на його оплату [8, с. 189]. Такий вексель є більш складним за структурою, але він може використовуватися як засіб платежу третім особам.

Трасат за переказним векселем і векселедавець простого векселя на момент видачі векселя повинні мати обсяг зобов'язання перед трасантом та/або особою, якій чи за наказом якої повинен бути здійснений платіж в обсягу, не меншому, ніж сума платежу за векселем [5].

Крім того, переказні векселі поділяються на такі види: *торгівельні тратти*, за яким трасантом виступає постачальник товарів або послуг, а трасатом – особа, якій поставили товар і яка його не оплатила. У сукупності з товарними накладними та іншими документами такий вексель набуває форми документарної тратти; *фінансові тратти*, що підтверджують вексельні правовідносини між комерційними банками; *банківські акцепти* вказують на вексельні правовідносини між трасантом – суб'єктом господарювання та трасатом – комерційним банком. Також у науковій літературі, крім простого та переказного, виділяються електронний, фіктивний, підроблений, казначейський, комерційний, фінансовий, дружній, зустрічний (перехресний) та бронзовий векселі [2, с. 499–502].

Взагалі, подвійна природа векселя дає можливість векселедержателю використовувати його у двох аспектах: як борговий документ, тобто пред'являти до платежу; як оборотний цінний папір, що дає можливість за відповідну компенсацію передавати втілені у ньому права третім особам [1, с. 122].

В.О. Гончаренко, досліджуючи вексель як вид боргового цінного папера, виокремила види векселів залежно від місця платежу, зазначеного у векселі. Відповідно до цього критерію вони можуть бути доміцильовані або звичайні (недоміцильовані). У доміцильованому векселі зазначається особливе місце платежу, що відрізняється від місцезнаходження особи, яка зазначена як платник за векселем. Крім того, залежно від здійснення операцій щодо векселя вони можуть бути авальованими (забезпеченими вексельною порукою), акцептованими (містити згоду платника виконати зобов'язання), опротестованими та іншими. Залежно від місця видачі та погашення векселя він може бути міжнародним і національним, а залежно від строку платежу вексель поділяється на ті, що погашаються у визначену дату, у визначений строк від дати складання, у визначений строк від пред'явлення та за пред'явленням [4, с. 280].

Особливістю виконання вексельного зобов'язання є те, що платіж за векселем здійснюється за ініціативи кредитора, у разі настання терміну платежу кредитор розшукує боржника для того, щоб пред'явити йому вексель для оплати. Це зумовлено тим, що боржник може не знати, хто є його кредитором, оскільки вексель міг перейти за індосаментом до цілком невідомої боржнику особі, з якою боржник не має ніяких договірних відносин. Також без пред'явлення цінного папера не проводиться виконання боржником вираженого зобов'язання, тому саме кредитор повинен звернутися до боржника з вимогою виконання зобов'язання за векселем. У разі, якщо боржник за векселем добровільно не погашає заборгованість, векселедержатель має можливість обрати один із варіантів захисту своїх прав: судову форму захисту або нотаріальну з отриманням виконавчого напису нотаріуса за таким векселем [9, с. 37].

Закон України «Про обіг векселів в Україні» встановлює такі види фінансових векселів: фінансовий банківський вексель і фінансовий казначейський вексель. Фінансовий банківський вексель є цінним папером, який посвідчує безумовне зобов'язання банківської установи сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя. Приймає рішення про видачу, обіг, облік, сплату та стягнення за фінансовим банківським векселем Національний банк України за погодженням із Національною комісією з цінних паперів і фондового ринку [5].

Фінансовий банківський вексель є необхідним і важливим інструментом банківської діяльності та сприяє збільшенню запозичень ресурсів завдяки тимчасово вільним коштам суб'єктів підприємницької діяльності; створює можливість спростити процедуру розрахунків

клієнтів у їхній господарській діяльності, а також прискорює такі розрахунки [10, с. 107]. За своєю природою банківський вексель має дуже багато спільного з ощадним (депозитним) сертифікатом.

Другим видом фінансового векселя є казначейський вексель, який є цінним папером, що посвідчує грошове зобов'язання центрального органу виконавчої влади, який здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів. Таким векселем оформлюються заборгованість державного бюджету, зобов'язання сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю). Видача, обіг, облік і погашення зобов'язання за фінансовим казначейським векселем здійснюється центральним органом виконавчої влади за затвердженням Кабінетом Міністрів України відповідно до бюджетного законодавства України [5]. Незважаючи на те, що порядок використання казначейського векселя передбачено чинним законодавством, замість нього використовується казначейське зобов'язання, яке фактично замінило казначейський вексель.

На відміну від фінансових банківських векселів, векселів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб і фінансових казначейських векселів, переказні і прості векселі можна видавати лише після оформлення грошового боргу за фактично поставлені товари, виконані роботи та надані послуги [5]. Зазначена норма вказує на те, що переказний і простий векселі мають вимогу «товарності» та обмежені певними умовами виникнення зобов'язань, але такі обмеження свідчать про намір повернути фінансовий вексель у обіг як додатковий розрахунковий інструмент.

Висновки. Проаналізувавши значення, функції та види векселів, встановлено, що фінансовий банківський вексель і фінансовий казначейський вексель мають дуже багато спільного з такими борговими цінними паперами, як ощадний (депозитний) сертифікат і казначейське зобов'язання. Сьогодні випуск фінансових казначейських векселів не здійснюється, а фінансові банківські векселі в обігу не перебувають. Тому взагалі виникає питання про доцільність їх законодавчого закріплення. Не виконуючи функцію боргових цінних паперів фінансові векселі нагромаджують законодавство щодо обігу боргових цінних паперів, тому систему боргових цінних паперів потрібно переглянути та привести у відповідність до потреб сучасності. Відповідно до зазначеного пропонуємо статтю 4-1 Закону України «Про обіг векселів в Україні» виключити з тексту цього Закону.

Список використаних джерел:

1. Азарова З.П. Правове регулювання вексельних відносин. Слово національної школи суддів України. 2013. № 3 (4). С. 118–123.
2. Цінні папери: підручник / За ред. В.Б. Базилевича. Київ: «Знання», 2011. 1094 с.
3. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 31. Ст. 268.
4. Гончаренко В.О. Вексель як вид боргового цінного паперу. Актуальні проблеми держави і права. 2009. Вип. 51. С. 278–283.
5. Про обіг векселів в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2374-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 24. Ст. 128.
6. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 50. Ст. 564.
7. Про здійснення дострокового погашення векселів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб: постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2018 р. № 559. Офіційний вісник України. 2018. № 59. Ст. 278.
8. Костюченко А.О. Банківське право: підручник. Київ: «Атіка», 2011. 376 с.
9. Тарасенко І.М., Руденко Т.Б. Вексель у виконавчому провадженні: методичний посібник. Київ: Центр комерційного права, 2017. 72 с.
10. Алексеєнко М.Д., Ярова А.В. Ощадні (депозитні) сертифікати та векселі як інструменти формування ресурсної бази банків. Ринок цінних паперів України. Київ, 2012. № 9. С. 101–108.

